

ISPOVJEST ĐINE MARKUŠ O VREMENU PROVEDENOM NA GOLOM OTOKU

I SVETOM GRGURU (3 GODINE)

ИСПОВЈЕСТ ЂИНЕ МАРКУШ
О ВРЕМЕНУ ПРОВЕДЕНОМ НА ГОЛОМ ОТОКУ
У СВЕТОМ ГРГУРУ (3 ГОДИНЕ)

Vidim da me pogledom pitaš šta se to dalje desilo u mom životu. Noćas ti ispričah mnogo toga: detinjstvo, logor, partizani, rad i obnovu posle rata... Sada bi trebalo da ti pričam, koliko je to moguće ispričati da bi shvatila, i o nečem sasvim drugom. Trebalo je to doživeti a i preživeti. Jedno znam - to je najteži deo mog života koji se nikada ne zaboravlja i koji se gotovo svake noći u snu, u raznim oblicima, obnavlja i preživljava. Stoga, ova moja priča počinje ovako:

Nedelja je bio dan kojem sam se mnogo radovala. Provodila sam je uvek u krugu porodice moga zeta Voje i sestre Ljilje.^{*} Bila je to srećna porodica - dvoje dece, dobar život, koliko je mogao biti posle rata, ali smeh i veselost su dopunjavali sve to. Voja je bio izuzetan, veseo, širokogrud, voleo društvo a i ono njega. Uvek bih se vraćala kući, bogatija za jedan lepo proveden dan.

Te nedelje, kao i uvek, odgoh kod njih. Udjoh u kuću i onako vesela im potrčah u zagrljaj. Osetih da se nešto promenilo. Moja sestra uplašena, u očima joj vidim strah i neku uznemirenost, a Voja, taj veseo ^{le} čovek od čijeg smeha i sreće je kuća uvek bila ispunjena, ~~koja~~ danas ne mogu da prepoznam, čuti nervozno paleći cigaretu za cigaretom i ne pomišlja da se našali. Deca kao da nešto predoosećaju, mirno se na terasi igraju nekim drvenim kolutovima. Čekali smo svi. Htela bih nešto da pitam, ali se plašim da ne unesem nemir u taj potmuli muk koji je obuhvatio celu kuću, ~~pa i ja čutim~~. Mislim i pitam se: šta se to desilo ili šta će se desiti? Niko ne jede, ne priča, ne

* Voja je bio Đuračković, otac J. - u stvari sam bio
Ljilja je Ljilja Blažević Markuš, zeta Đuračković →

Pogrebu [njenog šogora, oficira JNA, Voje Đuraškovića koji je izvršio samoubojstvo da izbjegne uhićenje - op. R.J.K.] nije smeo niko da prisustvuje ili, bolje rečeno, ljudi su se plašili pošto je era informbiroa uvelike bujala. Praznina i samoća se, kao i na pogrebu, i dalje produžila. Niko od njegovih drugova da dođe, da zapita, uteši, pomogne. Komšije - do juče za sve nas malograđani i neprijatelji, dođoše da nas pitaju da li nam treba pomoć, pare, uteha. Postideli smo se. Ljilja je bila u osmom mesecu trudnoće. Strepela sam kako će, posle ove nesreće, do kraja izneti trudnoću i poroditi se. (...)

U početku informbiroa jedanput sam rekla da je možda trebalo da naši odu na sastanak i objasne se, ali, mislim u sebi, to je bilo davno i nezlonamerno, valjda hapšenje ne sledi posle toga. Govorila sam tu i tamo protiv tih nesrećnih diplomatskih magacina koji nas odvojiše u klase i napraviše čudo, ali to sve nije razlog za ovakvo nešto, to sam slobodno i bez straha govorila. (...)

Ispred zgrade čekala su nas kola. Nije bila „marica“, već prava, istinska limuzina. Odvezli su me do mog stana i tu je počeo cirkus. Sve fioke komode, orman, sto, bilo je preturano i bačeno na patos. Moja partijska knjižica, crvena knjižica, odlikovanja i počasna pozivnica za V kongres, kao vrsnog partijca i skojevca, koju sam ljubomorno čuvala, bilo je bačeno sve i počelo da se mrviti i uvija ispod đonovima njihovih čizama, začinjeno psovkama i vredenjem. Stajala sam kao skamenjena, nisam verovala, ta do juče, do jutros, do sada malo-pre bili smo jedno, mislili isto, borili se za jedno. (...)

„Dakle, Nino - reče on - tu smo. Kako ti dospe ovde u ovaj sanatorijum za duše [zatvor Glavnjača u Beogradu - op. R.J.K.], reci, ali nemoj da gnjaviš mnogo“. Rekoh: „Ne znam šta to želite od mene.“ „Ne želim da Te gledam, sigurno - kaže on - već pričaj, i to brzo, najbrže što možeš, sve što si sve ovo vreme radila, rovarila i kritikovala“. „Rovarila nisam - počeh ja - kritikovala u najboljoj nameri to mislim nije greh i povod za hapšenje.“ On skoči kao da ga polih vrelom vodom, priđe sa druge strane stola, uze svežanj nekakvih akata, stade ispred mene i počeh ispred moga nosa da maše njima nervozno. „Ovo ovde je što znam i nemoj da se šališ, skupo će to da Te košta.“ (...) Gledali smo se. On besan pucka prstima. Osećam da će se sad odmah nešto desiti. Njegova noga koja se klatila polete kao strela ka mojoj cevatici. Osetih strašan bol i nešto mlako počeh da mili po mojoj nozi. Sagoh se i videh da mi noga krvari. Čudo, to me ne uplaši, već razbesni i odlučih da ćutim i da sa njim ne prozborim ni jednu reč. (...) to se udaranje po cevatici ponovilo nekoliko puta i ja se savih i ne osetih više ništa. (...)

Ponavljalo se to iz dana u dan, psihički pritisak, fizički bol, šamari, polivanje vodom po nosu i ustima, što je izazivalo gušenje. Ali sve, sve to je bilo lakše od psihičkog pritiska i strašne neizvesnosti. (...) Odlučih da ne idem kod njega, začutah i kao ćutologa poslaše me sa grupom žena u logor - Goli otok, da se tamo rashladim i ispričam. (...)

Žene se raspričale, osećamo neku nesreću, pa nas to spaja i želimo da pričom ugušimo strah koji nas hvata. Krećemo na put a niko da donese bar vode ili hleba. Da li od neizvesnosti, straha ili gladi, tek želudac mi drhti podiže se, ne mogu ga smiriti. Nekako se sve smestismo, ko na klupi, ko na slami, tek čekamo da krenemo. Čekanje se odužilo, a to je uvek tako kad čekaš, misliš da je više vremena prošlo nego što je u stvari. Manevarka i suze potekoše kao iz česme. Kaže mi da je ostavila bebu od šest meseci pa mleko iz prsiju nekontrolisano curi. Bože, pomislih, zar i toga ima, ostaviti dete bez majke, zar je ta žena takav težak zločin učinila. No, to nije sve, nagledaću se mnogo čega, pa ću na taj detalj zaboraviti. Putovale smo celu noć. Do naše kauše probija se iz hodnika zora. Da nije nikada svanulo možda bi bilo bolje: bol, poniženja i patnju ne bih nikada upoznala. (...)

Brod usporava, kao da se priprema da stane. Iz daljine čujemo neku pesmu. Pomislih da se ta pesma ori iz nekog dečijeg odmarališta. Osećam da se brod polako okreće kao da se namešta, kako će bolje pristati. Pesma se sve jače i razgovetnije čuje. Nisu dečji glasovi. Brod stade. Ponovo dugo čekanje. Konačno čujemo uskače neko na brod i silazi kod nas. Na vratima se pojavi milicionarka i reče: „Ko je bolestan na jednu, a ko zdrav na drugu stranu“. Mislim se, ko Buridanov magarac, kojem stroju da se pridružim. Bolesna jesam, zuji i boli uvo a rebra brekću. Odlučih da se pridružim redu zdravih.

Još malo sačekasmo a onda istim - a onda istim onim jadnim stepenicama, počesmo jedna po jedna da se penjemo na palubu. Koja sam po redu bila ne sećam se, tek čujem strašnu galamu, psovke i tuču na malom pristaništu sklepanom od nekakvih dasaka. Prodjoh dasku koja je vezala brod i pristanište i ščepaše me dve žene kao od brega odvaljene i počеше da me tako snažno udaraju i dodaju jedna drugoj da mi se učini da ne stojim na nogama nego lebdim između udaraca. Vrtela sam se u krug, zavrte mi se u glavi i ne znadoh gde dalje da idem. Jedna me gurnu i ja padoh. Pogled mi mutan i jedva nazirem neku otvorenu kapiju a žica okolo. Od kapije pa čak gore do brda žene u belim bluzama i grao sukunjama stoje u dva reda okrenute jedna drugoj licem. Podigoh se i krenuh. Majko moja da si to videla, Deso da si doživela! Kamen, šljunak mi paraju prste i kožu. Jedva se krećem. Dođoh do reda žena. Ej, Prometeju čuješ li, gdje si da vidiš da li je tvoja kazna bila slična ovoj kada si ukrao vatru od Bogova za dobro čoveka, a mi, a ja što učinismo!?

Stadoh i ukočih se, od straha ne mogu maći. Gurnuše me u stroj i poče tuča. Sa jedne i druge strane pljušte udarci pesnicama. Onako slaba ne izdržah ni dva metra, počeh da padam, ali me one podigoše i nastaviše da tuku, kao da se takmiče koja će više i bolje. Tuku i pljuju, a to mi je bile najteže, najstrašnije, slinavi ispljuvci klize mi po licu, rukama, kosi. Možeš mislit kakva je izgledala i koliko trajala ta tuča, kada prolaziš gotovo pola kilometra, ili nešto manje kroz špalir batina. Padala sam u nesvest nekoliko puta. Budile su mu, vukući za kosu, podizale i opet tukle. Kako sam stigla do kraja brda koje je bilo na kraju zaravnjeno nije mi jasno.

Na tom platou stoji desetak žena i neke stolice. Osećam strašan bol po licu, ramenima, rukama. Iz nosa, usta i zuba teče krv. Ako nisam osetila tuđu krv, pruži mi se prilika da se svoje vlastite napijem i učini mi se bljutava i malo slatkasta. Krv i dalje curi, nemam je čime zaustaviti, obrisati. U ruci jedne žene makaze i pokaza mi stolicu da sednem. Žene još prolaze kroz špalir, ne kukaju, ne zapomažu, zbunjene i tučom smrvljene.

Poče šišanje. Moja Deso, da si videla to čudo, taj krvavi prizor. Upišane, krvave, neke bogami i usrane sede a one šišaju, i to ne nulericom, pa da je sve ravno, nego ostave jedan pramen, pa red šišanja do gole kože, i sve tako. Onako jadna, uništena, krvava, ispljuvana, još sam zbunjena, ničega svesna.

Van kruga, iza žice, čujem smeh. Milicionarke, milicionari i upravnica logora (posle ću znati da je ona ta) smeju se našem jadu i poniženju. To pljuvanje, poniženje, ta psovka i taj smeh više su me boleli nego natečene usne, natekli obrazi od udaraca i oči zamagljene od podlivene krvi.(..)

Sedim onako krvava i upišana sa netaknutom porcijom u ruci. Gledam ostale iste kao i ja i mislim, ko taj špalir izmisli mora da je duboko mrzeo čoveka i bio u zabludi da se batinama postiže cilj. Doneše nam logorske uniforme. Bela bluza od šifona, četvrtast izrez oko vrata, bez rukava, marama za glavu, suknja grao od nekog tanjeg materijala. Podeliše nam i opanke. Odozgo tvrda volujska koža, a dole guma. Ni jedna nije par, kao da su ih namerno izmešali. (...)

Kapo logora dođe s nekim listama, naredi nam da se postrojimo i poče da nas proziva i raspoređuje po barakama. Teren je terasast i strm. Kakva je muka bila raskrčiti golootočki kamen i sagraditi pet baraka. Odrediše me u treću i odmah mi postaviše pratioca. Gong za večeru odjekuje. Gorki čaj i nešto malo hleba. Glad me savila pa ne mogu da se ispravim, zato sa velikim naporom lomim hleb i guram ga u porciju da se nakvasi i da bi ga moje ranjave usne mogle prihvatiti. Sa velikim naporom uspeh i pojedoh sve. Učini mi se kao najlepší kolač. Još povedoše svaku u svoju baraku. Pratilac pored mene, bez njenog naređenja nesmem ni da se pomerim, progovorim. Dadoše mi dva ćebeta. Jedno ispod, drugo na meni. U baraci boksovi, gornji i donji sprat. Nove nisu odredili na gornji boks, valjda da ne bi iz očajanja skočile glavačke dole.

Dođe i ta spasonosna noć. Nisam mogla odmah zaspati, jer ne mogu da se namestim, sve me boli. Svetlo čitavu noć gori. Dežurna čitavu noć šeta oko boksova. U uglu kibla. To veče u baraci malo mira. Mi koje smo toga dana preživele špalir, trzamo se, dižemo, neke viču kroz san, plaču. Dežurna se dere i umiruje, vuče nas za noge ili ruke. Noć je brzo prošla. Čini mi se da sam više bila budna nego što sam spavala. Zora se pomalja kroz prozore barake. Četiri sata a gong već oglašava ustajanje (posle ću doznati da je ustajanje u četiri). Pratilac me gura, misli spavam, a ja već odavna čekam zoru. Ispod ćebeta vadim suknju i bluzu. Na brzinu se oblačim i sa pratiocem izlazim napolje. Ispred svake barake su postojale police gde se odlažu opanci. Majko moja, da si videla taj grabež. Svako traži

svoje opanke a ne može ih naći. „Banda“ - kako su nas nove zvali - ne smemo da se guramo, moramo poslednje da uzmemo ono što je ostalo. (...)

Dakle prvo jutro na Golom. Baš je pravi goli. More kamenja, nemaš gde stati, samo šljunak i kamen, kamen. Odvedoše nas do gomile tragača. Moj pratilac, za glavu veća od mene (što ću ti posle objasniti, jer je vrlo važno odnosno tragično) bira tragač za nas dve. Vidim da ga nešto meri, podiže, premerava, gleda mene, pa opet tragač, pa sve tako. Izabra jedan, natovari mi ga na leđa i potera me dole, niz stepeniše po šljunku i oštrom kamenju ka maloju plaži na moru. Tu gomila kamenja. Gleda ona, nogom odvajava jednu kamenčugu od druge. Vidim da nešto smišlja. Odabra jedan, naredi mi da ga natovarim na tragač. Kamen veliki, mislim ja, ne mogu da ga pomerim, a kamoli podignem. Ona me mlatnu šakom po glavi i naredi da ga dokotrljam do tragača i natovarim. Pokušavala sam nekoliko puta i teškom mukom mi to uspe i kamen bi na tragaču. Ne znam što treba dalje da radim, nikad tragač nisam videla a kamoli koristila. Naredi mi da stanem između drške i da ih prihvatim. Drške kratke a debele, ne mogu da ih obuhvatim. Šta da radim, moram prihvatiti i nekako ih podigoh. Kamen postavljen tačno iza mene, da bi teret bio na mojoj strani. Tralje mi klize iz ruku. Ona se dere a ja upirem svu snagu i ponovo podižem teret. Konačno krenusmo. Ona visoka iza mene, ja manja i sav teret vučem. Trebalo bi teret izneti na vrh brda do platoa gde su nas šišali. Pogledah gore i učini mi se da ja neću izdržati, da se penjem uzbrdo, po šljunku koji se kliže i sa tolikim teretom. Klize mi drške od znoja na rukama. Vika, psovka na sve strane, kao kad goniči teraju stoku, koja se smela pa ne zna gde da krene. Pored mene prolaze žene, nose teret kao ja, ali ih ne mogu poznati. Znam, došle su sa mnom, ista smo grupa, ali one su izobličene. (...)

Možeš misliti, Deso, kako je to izgledalo. Uzbrdica, nosiš teret možda teži od tebe, ko će to znati, julsko sunce, velika galama, psovke, a kamen oko tebe se usijao. Čitava gomila žena po ceo dan nosi kamen sa obale mora, dođe do platoa na brdu, istovari ga, pa taj isti ponovo na tragače i sve opet do mora. Tako sve do podne. Jabučice na prstima već mi uveliko krvare od oštrog kamena koji sam ko zna koliko puta utovarila, istovarila i ponovo utovarila. Ne znaš šta je gore i teže, da li teret koji vučeš gore ili kada silaziš dole ili sunce koje me dokusuruje. Vode nam daju vrlo malo da se, vele, „banda“ ne razboli od stomaka. Padam - ne mogu da izdržim ni teret ni sunce. Pratilac me šamara i ponovo ustajem i vučem. Vidim i druge tako prolaze, jedna krvava, pretučena - jadna povorka koja se jedva vuče po julsom suncu. Na dlanovima mi već izašli plikovii jedva uspevam da zadržim drške, ruke se same otvaraju. Čini mi se da to nije Goli, to je pakao, neću preteći živa do večeri. Gong se oglašava. Prekid rada i ručak. Mi „banda“ ne smemo sestiti, jedemo stojeći. Porciju u ruci ne mogu da držim, nadlanicom sam je oslonila na prsa i tako nekako jedem. (...)

Ležim i misli mi idu Golgoti i Hristu koji je, kažu, vukao krst, padao i opet vukao, i golgoti naših ratnika preko Albanije. A ne,

mislím, ovo je gore, krsta i glad, zima, albanske planine, nisu bile sigurno tako bolne, jer su dolazile od neprijatelja. A šta je sad ovo, za koga nosim krst pod kojim se ugibam i padam. Donesoše mi čaj i popih ga. Nije mi smetala njegova bljutavost i gorčina. (...)

Pitaš me kakav je sastav žena bio na otoku. Pa mogu ti reći, kada sam ja bila, ovako: profesora, doktora, učiteljica, inženjera, tehničara, studenata, nije nam nedostajalo. Sve visoke intelektualke. Tri seljanke i jedna radnica - drugarica vajarka. Kako je bilo pre i posle to ne zna. A nacionalnost pitaš. Mogu reći najviše je bilo Crnogorki i Srbijanki, nekoliko Hrvatica - Dalmatinki, tri-četiri Makedonke i jedna Slovenka. To je bila sporedna stvar, sve smo bile uz pokret komunista i skojevaca bivše na pretek - ali sve smo gotovo istu kalvariju prošle. Točno je da smo mi članovi koji smo duboko bili vezani, odgovorne položaje zauzimali i teži put prošle. (...)

Senjska bura ne jenjeva, ne možeš oko otvoriti, napolje izaći. Na rad ne možemo jer bi nas vetar oduvao. Do klozeta idemo povezane jedna za drugu u lanac. Sedimo u baraci i čekamo prestanak bure. Taj opasni vetar a i kiša radovali su me jer ne moramo ići na rad. Ne sedimo badava, vreme se koristi za političke časove, a inače je tih časova bilo na pretek.

Sedimo mi tako, sve skupljene na donjem boksu ogrnute ćebadima, pa ipak drhtimo od hladnoće, jer peći nije bilo. Časova uveliko, predavanje pa ispitivanje. Ja nikako da se koncentrišem i slušam, misli mi ka kući, slobodi, neizvesnosti. Predavač me upita nešto a ja kao da se iz sna budim, čuh posljednju reč ali ne znam šta da odgovorim. Poče grdnja i guranje onih oko mene. „Banda“ - više predavač i ostale - grlate do zla boga, „gde bi ona slušala, sabotira i ovo omaložava.“ Tako sam te časove omrzla, ne mogu da ih pratim, umorna, pospana, odbačena. (...)